

УСТИМЕНКО О. С.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
конституційного і міжнародного права
факультету № 4
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.12

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Стаття присвячена дослідженню правової ідеології як одного з елементів правової свідомості. Розглянуто і проаналізовано визначення правової ідеології, що містяться в науково-юридичній літературі. Виокремлено структурні елементи правової ідеології та з'ясовано зв'язок правової ідеології з правовою психологією.

Ключові слова: *правова ідеологія, правосвідомість, правова психологія, правова поведінка.*

Статья посвящена исследованию правовой идеологии как одного из элементов правового сознания. Рассмотрены и проанализированы определения правовой идеологии, которые содержатся в научно-юридической литературе. Выделены структурные элементы правовой идеологии и определена взаимосвязь правовой идеологии и правовой психологии.

Ключевые слова: *правовая идеология, правосознание, правовая психология, правовое поведение.*

The article is devoted to the research of legal ideology as one of the legal consciousness' elements. The definitions of legal ideology from legal literature are considered and analyzed in the article. The structural elements of legal ideology are determined. The connection between legal ideology and legal psychology is investigated.

Key words: *legal ideology, legal consciousness, legal psychology, legal behavior.*

Вступ. Правова ідеологія відіграє важливу роль у розбудові будь-якої правової, демократичної та соціальної держави. Передусім це зумовлено тим, що від правової ідеології населення залежить політичний, економічний, культурний, соціальний розвиток країни, зокрема громадянського суспільства, обізнаність і розуміння різними верствами населення своїх прав та обов'язків за допомогою усвідомлення норм і принципів права. Крім того, правова ідеологія визначає характер правотворчого та правозастосовного процесу, є ознакою держави, у якій існує політичний плюралізм, дотримуються та захищають права і свободи осіб, які проживають на її території.

Дослідженням питання правової ідеології як структурного елемента правосвідомості займалося багато вітчизняних і зарубіжних учених, таких як О.В. Аграновська, С.С. Алексєєв, К.Т. Бельський, В.В. Копейчиков, Є.В. Назаренко, Г.С. Остроумов, І.Є. Фарбер та інші.

Теоретичним підґрунтям наукової статті є праці Т.Г. Каткової, Н.М. Крестовської, О.В. Петришина, І.М. Погрібного, С. Сілбей, О.Ф. Скакун, А.М. Шульги та інших.

Постановка завдання. Мета статті полягає в розгляді й аналізі поняття «правова ідеологія», з'ясуванні її ролі та місця в структурі правової свідомості.

Результати дослідження. Щоб з'ясувати поняття правової ідеології, варто згадати дефініцію поняття правосвідомості, оскільки правова ідеологія є одним із її елементів. Так, І.М. Погрібний визначає правосвідомість як форму свідомості людей, котра відображає правову дійсність, визначає ставлення людей до права як у статиці, так і динаміці його буття, впливає на характер поведінки людей у сфері правового регулювання суспільних відносин [1, с. 195].

Варто звернути увагу на те, що зарубіжні науковці зазначають, що правова свідомість зазвичай належить до мікрорівня соціальної дії, тобто способів, якими люди тлумачать і мобілізують правові значення й ознаки [2].

Отже, правову свідомість можна визначити як ставлення населення до правових норм і правової дійсності, наявність в окремих осіб і суспільства загалом правових ідей, знань, почуттів, емоцій, які вони використовують у своєму буденному житті та професійній діяльності.

Правова свідомість є досить складним, багатоаспектним суспільним явищем, яке має комплексну структуру. У науково-юридичній літературі існують різні думки із цього приводу, насамперед вони відрізняються за кількістю елементів у складі правосвідомості. Як справедливо зазначає Сільвія Коджія, «у вивченні структури правової свідомості варто враховувати залежність її елементів від ступеня розвитку суспільства, ролі та значення цих елементів у суспільстві, видів правовідносин і суб'єктів права» [3].

Деякі науковці в структурі правосвідомості виділяють два елементи. Так, на думку О.Ф. Скакун, основними структурними елементами правосвідомості за рівнем відображення правової реальності є правова психологія та правова ідеологія [4, с. 97].

О.В. Петришин зазначає, що правова свідомість складається з трьох елементів: правової настанови, правової ідеології та правової психології [5, с. 77].

На думку Т.Г. Каткової, до складу правосвідомості входять раціональний (світоглядний), емоційний (психологічний) і поведінковий (вольовий) компоненти [6, с. 43].

Н.М. Крестовська виокремлює чотири елементи правосвідомості: раціональний, емоційний, аксіологічний і регулятивний [7, с. 510–511].

На наш погляд, до структурних елементів правосвідомості варто зарахувати правову ідеологію, правову психологію та правову поведінку, оскільки лише за умови комплексної єдності, взаємопов'язаності цих трьох елементів у населення буде існувати належний рівень правової свідомості.

Більшість науковців наполягають на тому, що правова ідеологія є основним елементом правосвідомості, однак таке твердження є досить спірним і потребує обґрунтування.

Правову ідеологію загалом визначають як сукупність ідей, принципів, теорій, концепцій, які систематизовано віддзеркалюють та оцінюють правову дійсність. Для правової ідеології характерне цілеспрямоване наукове, в тому числі філософське, осмислення права [5, с. 77]. Крім того, правову ідеологію розглядають як усвідомлене проникнення в сутність правових явищ, які спричиняють готовність до певної правової поведінки в результаті оцінювання правових явищ [4, с. 97].

На нашу думку, поняття правової ідеології можна ототожнювати з раціональним компонентом правосвідомості, оскільки він також являє собою знання права, обізнаність із законодавством, поінформованість щодо змісту правових норм, прав та обов'язків суб'єктів права, історії розвитку права тощо [7, с. 510–511].

Правова ідеологія формується як результат абстрактного мислення; є науково-теоретичним, максимально абстрактним, узагальненим, систематизованим, концептуальним відбиттям правової дійсності (напр., «гегелівська філософія права», «теорія трьох поколінь прав людини»); форми її зовнішнього вираження: теорії (напр., «теорія правовідносин»), концепції праворозуміння (напр., «вузько нормативного»), правові вчення (напр., «лібералізм», «позитивізм» тощо) [8, с. 241].

М.В. Кравчук зазначає, що правова ідеологія формується в результаті правового виховання та юридичних наукових досліджень [9, с. 214]. Це твердження потребує уточнення.

Очевидним, як нам видається, є те, що рівень оволодіння правовими знаннями і сприйняття правової дійсності суттєво залежать від освітнього рівня особи, її професійної діяльності, наявності практичного досвіду в правовій сфері тощо. Однак отримання нових правових знань, формулювання правових поглядів та ідей не обов'язково здійснюється під час правового виховання (юридичної освіти, правової пропаганди, правової агітації тощо), це може відбуватися й іншими способами, в тому числі й у процесі соціалізації, саморозвитку особи.

Зарубіжні науковці зазначають, що головними характеристиками правової ідеології є такі: 1) систематичне вираження інтересів соціальної групи в суспільстві; 2) її розвиток ідеологами специфічної групи; 3) бажання розуміти свої можливості крізь масову правову свідомість; 4) її використання в практичній діяльності окремої соціальної групи [3].

Із цього випливає, що правова ідеологія може бути єдиною для певної соціальної групи, яка характеризується певними ознаками (вік, професійна діяльність, досвід тощо), умовами життя, інтересами, рівнем суспільної свідомості, має однакові правові ідеї, знання, теорії тощо. За допомогою правової ідеології будь-яка соціальна група може виражати свої потреби й інтереси, обґрунтовувати й усвідомлювати правову дійсність, визначати своє ставлення до правової реальності.

В основу європейської правової ідеології, на думку О.В. Петришина, покладено три загальноновизнані цінності – демократія, права людини та верховенство права [5, с. 77].

Крім того, сучасна правова ідеологія ґрунтується на системі теорій, ідей і принципів – теорії соціальної правової держави, принципу поділу влади, теорії народного суверенітету, визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей перед класовими цінностями, принципу верховенства права, переваги загальноновизнаних норм міжнародного права над нормами національного права, високої ролі суду як антиподу бюрократичного управління тощо [4, с. 98].

Отже, дотримання базових принципів демократії, верховенства права та прав людини, розвиненість правової ідеології не лише дають змогу мати високий рівень правосвідомості та правової культури населення, а й допомагають досягти єдності держави і створити розумний суспільний устрій.

Оскільки правова ідеологія є досить складним поняттям, вона має свою внутрішню будову. Так, до складу правової ідеології входять правові ідеї, теорії; правові поняття й категорії; правові принципи [6, с. 43].

О.Ф. Скакун зазначає, що правова ідеологія складається з усвідомленого осмислення правової реальності (правові ідеї, правові принципи, теорії, переконання), проникнення в сутність правових явищ (правові поняття, правові категорії), розщеплення свідомості (настанови) на правомірну і протиправну поведінку, їх мотивації (юридично значущі цілі, юридично значущі мотиви, юридично значущі настанови) [4, с. 98]. Тобто О.Ф. Скакун до складу правової ідеології зараховує й поведінковий елемент правосвідомості.

На наш погляд, до складу правової ідеології як різновиду суспільної ідеології, який відображає наявний стан правовідносин, входять правові знання, правові ідеї, правові концепції, правові поняття і правові уявлення. Ці елементи і становлять базовий складник правосвідомості загалом, оскільки саме завдяки цим категоріям в особи формується стійке уявлення про правову дійсність, норми права, чинне законодавство.

Хоча правова ідеологія і становить основу правосвідомості особи, не варто забувати й про інший компонент правосвідомості – правову психологію. Правова психологія утворюється стихійно, на основі емоційного ставлення до правових явищ у суспільстві, яке може бути як позитивним, так і негативним [10, с. 193]. Наприклад, проявами правової психології можуть бути почуття страху відповідальності за певні неправомірні дії, почуття поваги до чинного законодавства, почуття справедливості тощо.

Правова психологія, як і правова ідеологія, має структуру. Так, до складу правової психології входять сталі (правові звичаї, традиції, звички) та динамічні (настрої, почуття, переживання) складники, пізнавальні (правові емпіричні знання, уявлення, погляди) й емоційні (правові емоції, почуття) елементи [11, с. 138]. Правова психологія є найбільш поширеною формою усвідомлення права: саме завдяки їй особа усвідомлює правові зміни,

що відбуваються, та оцінює правові ідеї. Крім того, правова психологія є більш швидким механізмом реакції на правову дійсність, ніж правова ідеологія. Проте правова психологія та правова ідеологія є однаково важливими компонентами правової свідомості, не можна чітко визначити, який з елементів є найголовнішим: вони взаємодоповнюють і взаємозалежать одна від одної, їх єдність є умовою панування в країні демократії й розвитку здорового суспільства з високим рівнем правової культури та правосвідомості.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна підсумувати, що правова ідеологія посідає вкрай важливе місце в системі правової свідомості. Вона є базовим структурним елементом правосвідомості, який передбачає наявність правових знань, ідей, теорій, принципів, доктрин, концепцій, цінностей, за допомогою яких відбувається оцінювання правової реальності, правовідносин, правопорядку, законності в державі, дотримання прав і свобод людини тощо. Однак не варто знижувати значення психологічного та поведінкового компонентів правової свідомості, оскільки саме завдяки правовим почуттям, поглядам та емоціям особа усвідомлює ідеологічний бік правосвідомості, а реалізація ідеологічних і психологічних елементів правосвідомості здійснюється шляхом активної спрямованості до вчинення певних дій (правомірної або протиправної правової поведінки).

Список використаних джерел:

1. Теорія держави і права: навчальний посібник / О.М. Головка, І.М. Погрібний, О.В. Волошенко та ін.; за заг. ред. І.М. Погрібного. Харків: ХНУВС, 2010, 276 с.
2. Susan Silbey Legal culture and legal consciousness. URL: <http://web.mit.edu/ssilbey/www/pdf/iesbs-full.pdf>.
3. Silvia Kaugia Structure of Legal Consciousness. URL: <https://www.juridicainternational.eu/index.php?id=12433>.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави та права: підручник. Київ: Алерта, 2016, 528 с.
5. Лук'янов Д.В., Погребняк С.П., Смородинський В.С. Теорія держави і права: посіб. для підгот. до держ. іспитів / за заг. ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2016, 198 с.
6. Каткова Т.Г. Теорія держави і права: навчальний посібник у визначеннях і таблицях. Харків: Право, 2014, 96 с.
7. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Практикум. Тести: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 416 с.
8. Шутьга А.М. Теорія держави і права: навчальний посібник. Харків: ХНУВС, 255с.
9. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Атіка, 2003. 288с.
10. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: МАУП, 2003. 240 с.
11. Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. В.В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 320 с.

